

Στο παράξενο ταξίδι της ελληνικής εκπαίδευσης και του κόσμου

Από την Ελένη Σαραντίτη

Ας είναι το σημειώμά μου αυτό ένας αίσιος στον εκπαιδευτικό της επαρχίας, όπως τουλάχιστον τον έζησα εγώ –και αμέτρητοι άλλοι μαθητές– εκεί, γύρω στα τέλη της δεκαετίας του '50 ή αρχές του 1960. Κι ας είναι μια οφειλόμενη, πλην αργοπορημένη, απόδοση τιμής στις οπουδαιές φιλολόγους **Μαρία Αντωνιάκου** και **Κυριακή Παπάζογλου** –δυστυχώς απύουσα για πάντα η δεύτερη–, οι οποίες, όταν πρωτοϋπήρξαν, με σύμβαση, στην απομονωμένη τότε άκρη της Λακωνίας, όπου το χωριό μου, η Νεάπολη, κατέφταναν με τα χέρια απλωμένα εγκάρδια σε όλους μας και με τα μάτια γεμάτα ήλαρο φως. Εκείνο το φως όμως, το χαριέστατο, ήταν τόσο ισχυρό όταν εκκεμίσταν προς τα θρανία, ώστε θαρρώ πως ακόμη δεν έχει σβήσει από εμπρός μου, παραμένοντας ένα από τα σημαντικά δώρα και εφόδια της ζωής μου.

Είχαν έλθει με το τοπικό, πολυβασιανό λεωφορείο, ένα μερικά από τα παιδιά τις περιμέναμε έξω από το πρακτορείο. Φορούσαν ζακέτες και τα εμπριμέ φουτανάκια τους ήταν σχεδόν παιδικά –παιδιά και οι ίδιες, μόλις πατημένα τα 23. Ντραπήκαμε να κάνουμε το πρώτο βήμα, δίστασαν μια ιδέα κι εκείνες, μα δεν άρρησαν να δώσουν τα χέρια, να γελάσουν, να συστηθούν, να ρωτήσουν να μάθουν τα ονόματά μας, όρθιες στην πλατεία του σταθμού, με δύο αβαρείς βαλίτσες και τρεις μεγάλες χαρτόκουτες με βιβλία, και με τους θαμνίστους των καφετειών να εγκαταλείβουν γεμάτοι περιέργεια την πρόφαση ή το τάβλι. Πρώτη χρονιά θα λειτουργούσε το Γυμνάσιο και είχε νοικιαστεί για να το στεγάσει το δάπτο, αρκετά ευρύχωρο οπότε του Β.Β., φωτεινό, με μεγάλα παράθυρα, δυο βήματα από την άμμο και με θέα το άσωστο γαλάζιο του λακωνικού κόλπου.

Τον χειμώνα, όταν οι μέρες ήταν αίθριες και κάπως ζεστές, οι δύο νέες καθηγήτριες μας οδηγούσαν στην ακρογιαλιά, κι εκεί, κατάχαμα στην άμμο, με το κύμα να υποτονθορξίζει και τους γλάρους να χαμηλώνουν ηυχαζόμενοι, απολαμβάναμε τις ωραιότερες ώρες διδασκαλίας. Τόσο σαηνευτικές, που ευχόμουν να μην τελειώσουν. Ορθία κι κάθε μια από τις δασκάλες μας, αρνούμενη να καθήσει στην καρέκλα που ένα από τ' αγόρια κουβαλούσε, απευθυνόταν σε όλα τα παιδιά, μα και ξεχωριστά στο καθένα, και ευθύς καταλαβαίναμε γιατί ήταν μεγάλος ποιητής ο **Καβάφης** και πολύ μεγάλος πεζογράφος ο **Παπαδιαμάντης**. Και γιατί είναι αληθινή η συκίνηση που συναντά κανείς στα ποιήματα του **Δάμπρου Πορφύρα**. Και πώς ο έντονος ερωτισμός στα έργα του **Κοσμά Πολίτη**, ιδίως στην «Ερσίκια», απαλύνεται με τον δαχτύχο, αλλά όχι υπερβολικό, λυρισμό. Ή, πάλι, γιατί –όπως μας υπόσχονταν– μεγαλώνοντας θα νιώθαμε σεβασμό ανάκειμο με λατρεία για τον **Σολωμό**. Και για τον **Κάλβο**. Και για εκείνη την, άγνωστη στα περισσότερα παιδιά, αγγλίδα συγγραφέα, που και τώρα ακόμη με κάνει και ριγώ, στην **Εμιλι Μπροντέ** αναφέρομαι, που μολοντί το μυθιστόρημά της «Ανεμοδαρμένα ύψη» είχε γραφτεί πριν από 120 τόσα χρόνια, εξακολουθούσε, λέει, και ήταν το πιο μοντέρνο μεγάλο μυθιστόρημα της Ευρώπης. Και γιατί ο **Ξενοφών** αποφόισε να φέρει τους γίους του; Γρύλλο και Διδώρο, στη Σπάρτη, ώστε να καταταγούν στη «βούα», την αγέλη παιδών, και αργότερα στους Παιδες, να λά-

βουν σπαρτιατική αγωγή μ' άλλα λόγια. Λάτρεψε, υπερβολικά ίσως, τη **Σπάρτη** μάς κληροφορούσαν, κι αυτό, συνεχίζαν, είχε να κάνει με τον δάσκαλό του, τον Σωκράτη, και την άδικη θανάτωσή του από την πολιτεία, η οποία δεν σεβάστηκε καθόλου το ισχυρότερο και καθαρότερο πνεύμα της οικουμένης. Εξορίστηκε από τους Αθηναίους ο Ξενοφών, μάλλον ως «Λακωνίζων», αργότερα ανακλήθηκε από την εξορία, αλλά ποτέ δεν επέστρεψε στην πόλη του. Ελεγαν. Ελεγαν οι υπέροχες καθηγήτριές μας. Κάθε μια στο –ασφαλώς και ολιγομελές– τμήμα της, βέβαια, και όλα αυτά όχι υπαγορευμένα. Ή επιβεβλημένα. Λόγια της καρδιάς τους ήταν, βέβαια, και δώρα της αναπτυσμένης διάνοιξής τους, που ελευθέρη απλωνόταν και υψωνόταν με καλπισμούς. Ή πετάγματα. Αν λημονούσαν ή αν μερικώς και εσκεμμένως αγνοούσαν εκείνες τις ώρες το και τότε ακόμη ασφουκτικό αναλυτικό πρόγραμμα; Βεβαίως. Κάτι συνέβαινε όμως, κάποιες άγνωστες ο' εμάς διεργασίες και τα παιδιά «τους» συγκέντρωναν την υψηλότερη βαθμολογία. Και όχι μόνο στα φιλολογικά μαθήματα.

Εμειναν αρκετά κοντά μας οι δύο νέες κυρίες και υπηρετούσαν στο σχολείο μας όχι πια με σύμβαση, διορίστηκαν, ήταν λακωνικής καταγωγής και αυτοφαίνεται βοήθησε στην απόσπασή τους στον τόπο μας, που τον είχαν βαθύτατα αγαπήσει. Αλλά κι αυτός την ανταπέδιδε αυτήν την αγάπη. Με την απείραχτη –τότε– μορφή του, την ακαταγώνιστη –ακόμη και τώρα– θάλασσα, με τους ήρεμους, φιλήσυχους και προκομμένους κατοίκους, που τις εκτιμούσαν και που συχνά τους πρόσφεραν με υποστολή δώρα της θάλασσας ή της γης τους.

Και πάντοτε την ώρα που άρχισε να σουρωτώνει, πότε κι οι δυο μαζί, πότε χωρία, οι δασκάλες μας έπαιρναν τον δρόμο που τραβή στη δημοσιά, που βγαίνει ευθεία στη Σπάρτη. Καμιά φορά σταματούσαν έξω από το σπίτι μας και με καλούσαν. Ή ρωτούσαν τη μητέρα μου αν είμαι ελευθέρη από δουλειές και μαθήματα για να τις συντροφεύσω. Μεγάλωνα πια και την ήθελα τη συντροφιά τους όπως κι εκείνες ήθελαν τη δική μου.

Από τον πατέρα μου, από τη γιαγιά και τη μητέρα μου, από τις ηλικιωμένες γειτόνισσες, από τις φίλες και εξαδέλφες μου και από τα βιβλία μάθαινα πράγματα, ιστορίες δίχως αρχή και τέλος, χωρίς περιορισμούς, ιστορίες με φλόγα πουλιά με φωνή ανθρώπου και με άλογα που γνώριζαν τη μαντική, με υπερμεγέθη λουλουδία και με νυχτερινά αρμάματα που μεθούν τους ερωτευμένους, ιστορίες με αγίους και κακούργους, με άστρα-κατοικίες αδι-

κμημένων παιδιών, ιστορίες που συγκρατούσα, καμιά φορά και τις βελτίωνα. Ή τις άλλαζα λιγάκι. Αναλόγως. Αν μου τελείωναν, έφτιαχνα δικές μου.

Φαντάζομαι αυτός ήταν ο λόγος που με προσκαλούσαν οι καθηγήτριές μου στους καθημερινούς τους περιπάτους. Που τελικώς δεν ήταν απλοί περιπάτοι, καθώς θήτεια στην ελληνική ποίηση κοντά τους. Και στην παγκόσμια λογοτεχνία. Πώς με μάγευαν! Μου ερχόταν ότι ξεχνοτόταν έξω η καρδιά μου. Ζεστή από την ευχαρίστηση, γλυκαομένη από τη θέαση του κόσμου, τον οποίο μου τον έφερναν ακοπίαστα εμπρός μου η Κυριακή Παπάζογλου και η Μαρία Αντωνιάκου, ευφραίνόμενες κι αυτές, γιατί όταν προσφέρεις λαμβάνεις κι εσύ, γνωστότατο αυτό, και γιατί η τέχνη, έτσι και σε μαρκάει, έχει τη μεγάλη ικανότητα οποιαδήποτε ώρα, οπουδήποτε, να σε τέρπει και συγχρόνως να χαράσσει λεπτεπίλετες, σχεδόν αδιόρατες χαρακίες στα στήθη σου, σημάδια στοχασμού, απαντοχής, συμπλευσης και –γιατί όχι;– κάποτε και άρνησης.

Κι ας μη σκεφτεί κάποιος πως νέες ήταν, υποχρεώσεις δεν είχαν, επόμενο ήταν να μας δοθούν. Αλλά αυτό το δόσιμο, η προσφορά αυτή του δασκάλου, πλέον γνωρίζω πως συμβαίνει να εκπορεύεται έσωθεν. Ή άνωθεν.

Και να μη λημονήσω: Η Μαρία διέθετε και χιούμορ, ένα ήσυχο και μάλλον αιδώμιον χιούμορ, απαραίτητο για έναν δάσκαλο, εφόσον τα περισσότερα σχολικά εγχειρίδια τα αγνοούν –και ας μην αναφερθούν στα περισσότερα εξωσχολικά (τα δικά μας). Αυτή η αίσθησή της του χιούμορ, αυτό το ελαχιστότατο σπινθήρισμα που τόσο ανάγκη το είχαμε στην εφηβεία μας, άλλαζε ευθές την τάξη, μας έφερνε όλους πιο κοντά, μας όριζε, διευκόλυνε στην ταχύτερη αντίληψη, στην έκφραση. Και στη συνοχή. Για να μην πω και στη συνονοχή. Η Κυριακή –Κούλα τη φώναζαν στο χωριό– δεν είχε χιούμορ. Είχε όμως δύο υπέροχα, μεγάλα γκριζοπράσινα μάτια που όταν σε κοιτούσαν, σου ξεκλείδωναν και άφηναν να ελευθερωθεί ό,τι μέσα σου είχε παραμείνει κρυμμένο ή παραπονεμένο. Κι έσπευδε πάντοτε να ρίξει στη ράχη του Παντελή ένα σανάκι, όταν τον έβλεπε κοιμισμένο στην τάξη. Ήξερε πως ο συμμαθητής μας διένεπε χιούμορ αρκετά χιλιόμετρα ως να 'ρθει στο σχολείο και κουραζόταν.

Τά δυο δωμάτια που είχαν νοικιαστεί πλάι σε οικογένειες, ξεκλείδωτα πάντα φυσικά, ήταν λιτά, κατακάθαρα, επιπλωμένα μόνο με τα απαραίτητα, με ανακαλύψεις και εφευρέσεις, η ανθρωπότητα έφτασε στο σημείο ωριμότητας ώστε να θεωρηθεί ότι η εκπαίδευση δεν πρέ-

στέρα παιδιά. Και το σπουδαιότερο: τα διαβάσαμε. Και το εξίσου σπουδαίο: μιλούσαμε γι' αυτά στην τάξη. Συνέβαινε κάποτε να έχει χτυπήσει το κουδούνι για σχολαομα κι εμείς να μη θέλουμε να φύγουμε αφήνοντας τον συναρπαστικό κόσμο του βιβλίου και τις γοητευτικές, προκείμενες, αγαπημένες εκείνες παιδαγωγούς.

Από την αγωγή στην εκπαίδευση

Αν και είναι σε όλους μας γνωστό, ας πούμε ξανά ότι εκπαίδευση είναι η συστηματική και οργανωμένη προσπάθεια για τη μόρφωση της νεότερης γενιάς από μέρους των εκπαιδευτικών λειτουργιών, μόρφωση πνευματική και ψυχική, που –εκτός όλων των άλλων– θα της επιτρέψει να λάβει συνείδηση του κόσμου μες στον οποίο ζει και πώς αυτός διαμορφώθηκε. Είναι, ουσιαστικός, μια σοβαρότατη ενέργεια, με την οποία η υλική, πνευματική, ηθική και πολιτιστική κληρονομία μιας κοινωνίας μεταβιβάζεται σε κάθε νέα γενιά. Κάποτε συντηρητική κι άλλοτε δημιουργική και εμπνευσμένη, ευτυχώς, ώστε να μπορεί να μεταφέρει ό,τι είναι καλό και πολύτιμο για τον μελλοντικό πολίτη. Δεξιολογικά ο όρος εκπαίδευση πλατόστηκε κατά τον 19ο αιώνα, ώστε να αποδοθεί η γαλλική λέξη instruction. Στην αρχαία ελληνική το ρήμα **εκπαιδεύω** σημαίνει ότι ανατρέφω κάποιον από την παιδική ηλικία ή διδάσκω τινά τι, και **εκπαίδευμα** είναι το ανατραφέν ή εκπαιδευθέν τέκνο (Η. Liddel - R. Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*). Στην αρχαιότητα δεν απαντάει η λέξη εκπαίδευση, αλλά αντ' αυτής έχουμε τις λέξεις αγωγή, παιδεία, παιδευσις, παιδευτήριον (το εκπαιδευτήριο, το σχολείο).

Κι είναι, επίσης, γνωστό ότι, όχι μόνο σήμερα, η εκπαίδευση οργανώνεται από το κράτος, το οποίο, βάσει ορισμένου σχεδίου, στοχεύει στο να μεταδοθούν στα παιδιά και στους νέους ορισμένες γνώσεις θεωρητικές αλλά και πρακτικές και τεχνικές ικανότητες εφόδια για τη ζωή τους ως ενηλίκων. Αυτές οι γνώσεις, και οι ικανότητές αυτές και δεξιότητές, είναι τα «πολιτιστικά αγαθά» τα οποία είναι υποχρεωμένη η Πολιτεία να μεταδώσει στα παιδιά της μέσω του φορέα της, που είναι ο δάσκαλος, και στον χώρο του σχολείου μέσα στον οποίο πραγματοποιείται η εκπαίδευση.

Αλλά η οργανωμένη και με βάση ορισμένο σχέδιο εκπαίδευση είναι μια νίκη, μια κατάκτηση του ανθρώπου και οφείλεται στη συνέχεια εξέλιξή του. Τα παιδιά των πρωτόγονων λαών διαπαιδαγωγούνταν μέσα στην οικογένεια. Κι έπρεπε και τότε το παιδί να λάβει αγωγή, μια και βρίσκονταν συνεχώς απειλούμενοι από ζώα, πείνα, αγριεμένη φύση, εχθρικές φυλές κ.λπ. Κυριότερα μέσα αγωγής ήταν το παραδείγμα και η μίμηση. Ήταν δε αυτή η αγωγή, αυθόρμητη και ζωηρή και σχεδόν ασυνείδητη, πάντως φυσική κι πρακτική, ενώ συχνά οι γερνότεροι διδασκάν στους νέους τους νόμους και τις παραδόσεις της φυλής. Ασφαλώς και η εκπαίδευση αυτή περιοριζόταν από τις δοξασιές και το θρησκευτικό τελετουργικό. Εκτοτε, βήμα το βήμα, λέξη τη λέξη, με εποχές ανόδου ή εποχές οπισθοδρόμησης, σε καιρούς φωτεινούς και άλλους σκιασμένους, με πολέμους και απώλειες, με επιμονή και ανανομή, με ανακαλύψεις και εφευρέσεις, η ανθρωπότητα έφτασε στο σημείο ωριμότητας ώστε να θεωρηθεί ότι η εκπαίδευση δεν πρέ-

πει να μεταδίδει μόνο γνώσεις και δεξιότητες αλλά και να αναπτύξει τον άνθρωπο ως προσωπικότητα και ως μέλος σεβαστό μιας εξέχουσας κοινωνίας. Είναι γεγονός ότι, πρώτοι ανάμεσα σε όλους τους λαούς, οι **Ελληνες** καλλιέργησαν την ιδέα ότι η εκπαίδευση πρέπει να κατευθύνεται προς τα κοινωνικά ιδεώδη και την πνευματική ανάπτυξη του πολίτη. Μέχρι τότε, στην **Περσία** λ.χ., οι ευγενείς και οι άρχοντες, οι γόνιοι αριστοκρατικών οικογενειών, μάθαιναν γραφή και ανάγνωση για θρησκευτικούς, κυρίως, σκοπούς αλλά και για κατακτητικούς. Και στις **Ινδίες**, επίσης, για θρησκευτικούς και μόνο λόγους, και μόνον οι ανώτερες τάξεις μορφώνονταν, ενώ στη **Φοινίκη** π.χ., με το αναπτυσσόμενο εμπόριο και την απαραίτητη ναυτιλία, διδασκόνταν ό,τι θα τους χρσίμιε στις συναλλαγές κατά τα ταξίδια τους, ιδίως δε το αλφάβητο και την αριθμητική. Να θυμίσουμε ότι οι Φοίνικες, λαός σημητικής καταγωγής, υπήρξαν ο πιο ναυτικός απ' όλους τους λαούς της Μεσογείου, ο πιο επιχειρηματικός, και συνέβαλαν πολύ στην ανάπτυξη του εμπορίου στις παράκτιες ζώνες της θάλασσας αυτής. Στερούνταν από ερευνητικό και επιστημονικό πνεύμα, αλλά είχαν την ικανότητα να παίρνουν γρήγορα και να εφαρμόζουν προς όφελός τους τις προόδους των άλλων λαών. Η δε τέχνη τους είναι απλή μίμηση των τεχνών άλλων λαών. Δεν υπήρξαν φοίνικες συγγραφείς και δεν υπάρχουν μνημεία της γλώσσας τους. Πάντως υποστηρίζεται ότι οι αρχαίοι Έλληνες πήραν τα γράμματα, ή μερικά από αυτά, από τους **Φοίνικες**, τα οποία και μεταδόθηκαν ταχύτατα –λόγω των συναλλαγών– στους **Ρωμαίους** και στους **Ελλάβους**. Ωστόσο, σύγχρονοι ερευνητές αμφισβητούν την επινόηση του αλφάβητου από τους Φοίνικες. Η δύναμη τους άρχισε να φθίνει αφότου έφτασαν ανταγωνιστές στη θάλασσα οι Έλληνες.

Όσο για την εκπαίδευση στην **Αίγυπτο**, γνωρίζουμε ότι είχε σκοπό να διδάξει γραφή, ανάγνωση και στοιχειώδεις αριθμητικές και γεωμετρικές γνώσεις τόσες που να αρκούσαν για την αντιμετώπιση των αναγκών της ζωής, ενώ στους **Κινέζους** η εκπαίδευση κυρίως συνέτεινε στη διαίωνιση και συντήρηση των αρχών και της ασφάλειας των αξιωματικών του κράτους, της άρχουσας δηλαδή κοινωνικής τάξης. Αναφορικά με την **εκπαίδευση των Εβραίων** είναι γνωστό ότι με αυτήν επιδιώκταν η θρησκευτική και εθνικιστική διαπαιδαγώγηση του ιουδαϊκού λαού. Και μοναχά στο κράτος του Ισραήλ η εκπαίδευση θεωρούταν άνωθεν επιβεβλημένο καθήκον των Εβραίων γονέων. Η δε υποχρεωτική εκπαίδευση των νέων τους θεοπίστησε το 75 π.Χ. και έπειτα από την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού. Η διδασκαλία αρχικώς γινόταν στις συναγωγές και αρχότερα, με θέσπιση νόμου, σε σχολεία.

Στον ελληνικό χώρο, από πολύ νωρίς, η αγωγή των νέων αποσκοπούσε στην προετοιμασία του ατόμου να υπηρετήσει την πόλη του αλλά και τον πολίτη. Στη δε αρχαία **Σπάρτη** η παιδεία ήταν και υποχρεωτική και δωρεάν. Τόσο για τους νέους όσο και για τις νέες οι οποίες ελάμβαναν επαρκή μόρφωση και έκαναν σπουδές μουσικής και ορχηστικής (και ας μην αναφερθούμε στον αθλητισμό), σε αντίθεση με άλλες πόλεις (Αθήνα λ.χ.), όπου οι γυναίκες, και οι νεαρές, περιοριζόταν στα

ΑΡΧΙΟ ΛΑΤΙΝΟΠΟΥΛΗΣ

αίωνα έχουμε τους φημισμένους ιεράρχες από την Καππαδοκία **Μ. Βασίλειο**, **Γρηγ. Νύσσης** και **Γρηγ. Ναζιανζηνό**. Στα 425, ο Θεοδόσιος ο Β' ίδρυσε το «Πανδιδακτήριον» και ο Ηράκλειος το «Οικουμενικόν Διδασκαλείον» (640-641). Ο Κωνσταντίνος ο Μονομάχος υποστήριξε πολύ την πνευματική ανάπτυξη του κράτους ιδρύοντας, εκτός των άλλων, το 105ο στην Κωνσταντινούπολη το «Διδασκαλείον των Νόμων», και έκτοτε παρατηρήθηκε μια μεγάλη και νέα τάση για μόρφωση στις χώρες οι οποίες επηρέαζονταν από τους Άραβες. Τότε μεταφράστηκαν και κυκλοφόρησαν ελληνικά έργα ευρέως, και άρχισαν να ιδρύονται σχολές ανώτερης μόρφωσης. Το 1215 είναι η χρονιά που εγκαταστάθηκε το πρώτο πανεπιστήμιο στο **Παρίσι**.

Τα «σχολεία», όπως τα εννοούμε σήμερα, αναπτύχθηκαν μαζί με την πόλη και τον άνθρωπο, καθώς βλέπουμε ότι μετά το πρώτο πανεπιστήμιο και με την αναπτυσσόμενη πρόοδο δεν άρρησαν να ιδρυθούν περί τα εκατό ανώτατα ιδρύματα στη **Δυτική Ευρώπη**. Είχε ήδη γίνει αναγκαία η ανάπτυξη της τάξης των εμπόρων και των μεγαλοκτηματιών κι έτσι δημιουργήθηκαν σχολές και στις συντηρούσαν οι δήμοι και οι κοινότητες, όπως λ.χ. στο **Στρασβούργο** και στη **Γενεύη**. Με την Αναγέννηση ανατέλλει λαμπρή εποχή για την εκπαίδευση και έτσι προδευτικά θεοπίστησε, στα περισσότερα ελεύθερα και ενομοσύμενα κράτη, η εκπαίδευτική νομοθεσία, η οποία μεριμνά και ρυθμίζει τη λειτουργία και την οργάνωση των σχολείων ως και την εκπαίδευση των παιδαγωγών. Ασφαλώς και κάθε χώρα έχει, αναλόγως της οικονομικής και πολιτιστικής της στάθμης, τους δικούς της νόμους, τις δικές της επιδιώξεις και ανάλογους στόχους. Τον 17ο αιώνα ο Τσέχος **Γιαν Αμοσ Κομηνέσκι**, γνωστός παγκοσμίως με το εκλατινισμένο όνομα Κομηνίους (Comenius, 1592-1670), από τους πρωιμότες της νεότερης παιδαγωγικής, σωματισμός και μέγας πατριώτης, πρωτομίλησε για εθνικό σύστημα σχολείων, όπου «όλα τα πράγματα», και όχι

μόνον όσα έχουν σχέση με τη θρησκεία, «θα διδάσκονται σε όλους τους ανθρώπους». Συγγραφέας της «Πανσοφίας», και του έξοχου μέχρι σήμερα έργου «Νεώτατη μέθοδος της διδασκαλίας της γλώσσας», διευθυντής του περιήφημου σχολείου του Φουλνέκ, θεολόγος και μέγας παιδαγωγός, υπερασπιστής των μητρικών γλωσσών ως οργάνων διδασκαλίας, υποστήριξε ότι «Προϋπόθεση κάθε διδασκαλίας, η οποία πρέπει να είναι σύντομη, σταθερή και ευχάριστη, είναι η εποπτεία. Πρωτό διδαχτεί κάθε λέξη, πρέπει, απαραίτητα να έχει κατανοηθεί το ενδιαφέρον του μαθητή».

Αλλά είναι πασιδηλό: Οι αρχές που διέπουν όλο το έργο του εξακολουθούν να ισχύουν μέχρι σήμερα. Πάντως οι ιδέες του άρχισαν να συζητούνται σοβαρά στη Γαλλία, την Πολωνία, τη Ρωσία, την Πρωσία και τελικώς προτάθηκε η γενική υποχρεωτική δωρεάν εκπαίδευση και καθόλου δεν άρρησαν, βοηθούσης και της βιομηχανικής ανάπτυξης, που επέτρεπε τη δημιουργία βέβαιων σχολείων με την προσφορά των απαραίτητων οικονομικών μέσων, να ευοδωθούν τα σχέδια για τα τρία στάδια: στοιχειώδης, μέση και ανώτερη εκπαίδευση. Έτσι, περί τα τέλη του 19ου αιώνα η στοιχειώδης εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική και δωρεάν σε όλες –σχεδόν– τις πολιτισμένες χώρες. Υπογραμμίζουμε το «σχεδόν», μια κι έχουμε προσωπικές εμπειρίες για το πόσο υποχρεωτική ήταν στις αχανείς μεγαλουπόλεις στην εγκαταλειμμένη ύπαιθρο, όπου αρκετά δύστυχα παιδιά εργάζονταν στις αγορές, στα πλουσιόσητα ή στα κτήματα από όρθρου βαθούς. Και καλύτερα να μην αναφερθούμε στις συνθήκες κάτω από τις οποίες δούλευαν. Ας είναι.

Ύστερα από πολέμους, επαναστάσεις, ταξίδια και επαφές, μετаноαυτεύσεις και αγώνες, η εκπαίδευση έπαυε να είναι πρόνομιον των πλούσιων ή διανοούμενων οικογενειών, αν και δεν είναι μακρινός ο καιρός ο οποίος περιγράφεται στο κινηματογραφικό έργο του εξαιρετικού ιταλού σκηνοθέτη **Ερμάνο Ολμι** «Το δέντρο για τα τούκαρα», όπου ο συνεταις ιερέας ενός χωριού, απομονωμένου και πάμφτωχο, παρτρύνει έναν κολίγο να στείλει στο σχολείο το –ευφύεστατο– παιδί του κι εκείνος, ο πατέρας, τρομοκρατημένος: «Το δικό μου το παιδί στο σχολείο; Και μου λες τι θα πει ο αφέντης; Και ο κόσμος; Τι θα πει ο θεσμός;». Τελικώς ο μικρούλης, ενάντια στον φόβο, στην υποταγή και στις συνθήσεις, πήγε στο σχολείο. Με μικρές, προσωπικές νίκες, οσάν αυτή αναψύχονται κάποτε οι άνθρωποι. Αρκεί να σκεφθούμε ότι μετάδύ του 1950 και του 1960 στην **Κίνα** διπλασιάστηκαν οι μαθητές που φοιτούσαν στα σχολεία της, ενώ ανάλογη πρόοδος σημειώθηκε και σε άλλες χώρες της **Ασίας** και της **Δατικνής Αμερικής**. Σήμερα σε νέες και υπό ανάπτυξη χώρες οι κυβερνήσεις ελπίζουν βέβαια ότι με την εκπαίδευση θα υπάρξει οικονομική και κοινωνική αλλαγή, δηλαδή βελτίωση των συνθηκών της ζωής, γι' αυτό και καταβάλλουν –το δυνατό– προσπάθειες για την ίδρυση και τον εξοπλισμό περισσότερων σχολείων, για την κατάκτηση της γνώσης που φέρνει την πρόοδο, προωθεί τις ιδέες και εξυψώνει τον άνθρωπο. □